

BUYUK IPAK YO'LIDA RUS EKSPEDITSİYALARI

*Ahmedshina Faniya Avzalovna**Jizzax Davlat Pedagogika universiteti professori, tarix fanlari doktori**Tangirova Nurjahon Oqil qizi**Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Magistranti*

ANNOTATSİYA

Ushbu maqolada Buyuk Ipak yo'lida amalga oshirilgan rus ekspeditsiyalari jumladan Semyonov-Tyan-Shanskiy, Prjevalskiy, Middendorf, Kozlov, Ignatyev, Butakov, Pyotr Ivanov kabi rus sayyoh olim va harbiy ekspeditsiyalari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Buyuk Ipak yo'li; Tibet; Middendorf; Kozlov; Amudaryo; Samarqand; Qashqadaryo.

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассказывается о российских экспедициях, проведённых вдоль Великого Шёлкового пути, включая те, которые возглавляли российские исследователи и военные, такие как Семёнов-Тян-Шанский, Пржевальский, Миддендорф, Козлов, Игнатьев, Бутаков и Пётр Иванов.

Ключевые слова: Великий Шелковый путь; Тибет; Миддендорф; Козлов; Амударья; Самарканд; Кашкадарья.

ANNOTATION

This article discusses the Russian expeditions conducted along the Great Silk Road, including those led by Russian explorers and military figures such as Semyonov-Tyan-Shansky, Przhevalsky, Middendorf, Kozlov, Ignatyev, Butakov, and Pyotr Ivanov.

Keywords: The Great Silk Road; Tibet; Middendorf; Kozlov; Amu Darya; Samarkand; Kashkadarya.

KIRISH

Buyuk Ipak Yo'li bo'ylab amalga oshirilgan rus ekspeditsiyalari ilmiy, iqtisodiy, madaniy va strategik jihatdan katta ahamiyatga ega bo'lgan. Ushbu ekspeditsiyalar mintaqaning tabiiy boyliklarini, geografik xususiyatlarini va tarixiy obidalarini o'rganishda, shuningdek, Rossiyaning O'rta Osiyodagi siyosiy va iqtisodiy mavqeini mustahkamlashda muhim rol o'ynagan. Ipak Yo'li hududlarining tog' tizimlari, daryolari, iqlimi va tabiiy resurslari haqida keng qamrovli ilmiy ma'lumotlar yig'ildi. Bu tadqiqotlar keyingi ilmiy faoliyat uchun asos yaratdi. Ekspeditsiyalar davomida eski savdo yo'llari qayta tiklandi va yangilarini o'rganish imkoniyati paydo bo'ldi. Bu Rossiya uchun Markaziy Osiyo bilan savdo-sotiqni kengaytirish uchun muhim

edi. Ekspeditsiyalar qadimiy shaharlardagi yodgorliklar va madaniy merosni o'rganishga turtki berdi. Bu nafaqat mintaqaning tarixini yoritdi, balki Ipak Yo'lining madaniy ahamiyatini dunyoga ko'rsatdi. Ekspeditsiyalar Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi ta'sirini mustahkamlashga xizmat qildi. Mintaqaning harbiy-strategik ahamiyatini o'rganish va chegaralarni nazorat qilish imkoniyati oshdi. Ko'plab yangi o'simlik va hayvon turlari kashf qilindi. Bu ilm-fan, biologiya va ekologiya rivojiga katta hissa qo'shdi. Shuningdek, mintaqaviy xalqlar etnografiyasini o'rganish imkoniyati yaratildi. Rus ekspeditsiyalari Ipak Yo'li bo'ylab turli xalqlar o'rtasida madaniy va iqtisodiy aloqalarni mustahkamladi, mintaqaning xalqaro ahamiyatini oshirdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Buyuk Ipak Yo'li bo'ylab amalga oshirilgan rus ekspeditsiyalari o'z davrida ilm-fan, geografiya, tarix va madaniyatni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etgan.¹ Ushbu ekspeditsiyalarni o'tkazgan mashhur rus sayyoh olimlari va harbiy mutaxassislarning faoliyati quyidagicha tavsiflanadi:

Semyonov-Tyan-Shanskiy: Buyuk Tyan-Shan tog'larini birinchilardan bo'lib ilmiy jihatdan o'rgangan. Uning tadqiqotlari Ipak Yo'li geografiyasi, tabiiy boyliklari va hayvonot olamini o'rganishda katta hissa qo'shdi.²

Prjevalskiy: Tibet, Tyan-Shan va Markaziy Osiyoning boshqa hududlariga qator ekspeditsiyalar uyushtirgan. U yangi o'simlik va hayvon turlarini kashf etgan, shuningdek, mintaqaning iqlimi va relyefini chuqur o'rgangan.³

Middendorff: Rossiyaning janubiy va sharqiy hududlarini tadqiq qilgan. Uning Markaziy Osiyo bo'ylab safarlari mintaqaning tabiati va xalqlari haqida qimmatli ma'lumotlar taqdim etgan.

Kozlov: Buyuk Ipak Yo'lidagi tarixiy joylarni o'rganib, arxeologik kashfiyotlar qilgan. Uning ekspeditsiyalari qadimiy shaharlardagi tarixiy yodgorliklarni qayd etishda muhim rol o'ynagan.

Ignatyev: Rossiya va Buxoro amirligi o'rtasidagi diplomatik aloqalarni rivojlantirishga xizmat qilgan. Uning sayohati Ipak Yo'lidagi strategik savdo yo'llarini aniqlashga qaratilgan edi.

Butakov: Orol dengizi va Amudaryo daryosini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Bu ish mintaqadagi suv yo'llaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga yordam bergan.

¹ Андреев, А.И. Я.П. Шишмарёв – дипломат, исследователь Монголии [Текст] / А.И. Андреев // Mongolica. VI / сост. И.В. Кульганек. – СПб.: Петерб. востоковедение, 2003. – С. 118–121.

² Козлов, И.В. Петр Петрович Семёнов-Тян-Шанский. 1827–1914 [Текст] / И.В. Козлов, А.В. Козлова. – М.: Наука, 1991.

³ Мурзаев, Э.М. Н.М. Пржевальский [Текст] / Э.М. Мурзаев // Творцы отечественной науки: географы / отв. ред. В.А. Есаков. – М., 1996.

Pyotr Ivanov: Markaziy Osiyo hududlarini, xususan Qashqadaryo va Samarqandni o'rgangan. U hududning madaniy va tarixiy obidalarini hujjatlashtirgan. Ushbu ekspeditsiyalar faqat geografik yoki ilmiy tadqiqotlar bilan cheklanib qolmay, balki Rossiya imperiyasining siyosiy va iqtisodiy maqsadlariga ham xizmat qilgan.⁴

NATIJA

Aleksandr Semyonov-Tyan-Shanskiy (1827-1898) Rossiya imperiyasining mashhur geograf va tadqiqotchisidir. U Buyuk Ipak Yo'li bo'ylab bir nechta ekspeditsiyalar uyushtirgan, ayniqsa Xitoy, O'rta Osiyo va O'rta Osiyoning boshqa hududlaridagi geografik va etnografik tadqiqotlar bilan mashhur. Uning 1856-1857 yillardagi ekspeditsiyasi Xitoyning shimoli-g'arbiy qismlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda u yangi toponimlarni, tabiiy resurslarni va o'sha davrdagi xalqlarni kashf etdi. Uning izlanishlari Rossiya ilm-fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi.⁵

Nikolay Prjevalskiy (1839-1888) yana bir mashhur Rossiya geografidir, u Asiya ichkarilarida juda ko'p sayohatlar qilgan. Uning ekspeditsiyalari Buyuk Ipak Yo'li va uning atrofidagi hududlarda bo'lib, u o'zining tadqiqotlari orqali tibet, Xitoy, O'rta Osiyo va Mo'g'uliston kabi hududlarda ko'plab yangi geografik ma'lumotlarni kashf etdi. Prjevalskiy 1870-yillarda Xitoy va Tibetning shimoliy qismlarida birinchi bo'lib Yangi Tibetni o'rgandi, shu bilan birga, o'zining ekspeditsiyalari davomida yangi turlarni va hayvonot dunyosini aniqladi.⁶ Ularning sayohatlari Buyuk Ipak Yo'li va uning tarixiy ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishga yordam berdi. Bu sayohatlar, shuningdek, ilmiy, madaniy va siyosiy aloqalar uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Semyonov-Tyan-Shanskiy va Prjevalskiylarning ishlari ko'plab geografik, etnografik va biologik tadqiqotlar uchun asos bo'ldi.⁷

Alexander von Middendorf — Rossiya geografiyasi va tabiatshunoslik sohasi bo'yicha mashhur olim. U 1843-1845 yillarda Buyuk Ipak Yo'li bo'ylab katta ekspeditsiyani boshqargan va asosan O'rta Osiyo va Qozog'istonning sharqiy qismlarini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar olib borgan. U o'sha davrda Xitoy va O'rta Osiyo geografiyasini tadqiq qilib, Rossiya imperiyasining bu hududlarga qiziqishini oshirishda muhim rol o'ynadi. Middendorfnings ekspeditsiyalari uning o'rganishlarida faqatgina geografiya bilan cheklanmay, balki etnografiya, faunani va

⁴ **Он же.** Русское географическое общество в истории Российской империи [Текст] / Э.М. Мурзаев // Рус. геогр. об-во. 150 лет / под общ. ред. А.Г. Исаченко. — СПб.; М., 1995.

⁵ **Пржевальский, Н.М.** Современное положение Центральной Азии [Текст] / Н.М. Пржевальский. — М., 1887.

⁶ **Семёнов, П.П.** Приветственная речь Н.М. Пржевальскому [Текст] / П.П. Семёнов // Изв. РГО. — Т. XXII(2). — 1886

⁷ **Андреев, А.И.** Тибет в политике царской, советской и постсоветской России (Письмо С.Ю. Витте послу в Париже А.П. Моренгейму от 11 мая 1895). — СПб.: Изд-во СПбГУ : Изд-во А. Терентьева «Нартанг», 2006. — 464 с.

florani o'rganishni ham o'z ichiga olgan. U o'sha davrda qator yangi hayvon turlarini aniqlagan va O'rta Osiyodagi yer va iqlim sharoitlarini tasvirlagan.

Nikolay Kozlov — Rossiya geografiyasi va tadqiqotchisi, asosan O'rta Osiyo va Xitoyning ichki qismlariga qilgan sayohatlari bilan mashhur. Kozlovning 1890-1891 yillardagi ekspeditsiyasi Buyuk Ipak Yo'li bo'ylab sayohatlarning eng muhimlaridan biri bo'lib, u Xitoyning sharqiy qismlari va Tibetga qilgan sayohatlari orqali yangi geografik ma'lumotlar kashf etdi. Kozlov Xitoyning Gansu va Xinjiang viloyatlarida, shuningdek, Tibet va Mo'g'ulistonda bir qator ekspeditsiyalar olib borgan va bu hududlarda birinchi bo'lib geografik tahlillar, etnografik kuzatuvlar va tabiiy resurslar haqida batafsil ma'lumotlar to'plagan. U shuningdek, o'zining sayohatlari davomida Tibet va Xitoydagi madaniyatlarni, til va urf-odatlarini ham tadqiq qilgan. Kozlovning sayohatlari Buyuk Ipak Yo'li tarixini yanada chuqurroq o'rganish imkonini yaratdi. Uning yutuqlari nafaqat geografik ma'lumotlar, balki madaniy va ilmiy aloqalarning rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatdi.⁸ Middendorf va Kozlovlarning sayohatlari Buyuk Ipak Yo'li bo'ylab ilmiy tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlar ochdi. Ular o'zlarining ekspeditsiyalarida geografik, etnografik, iqlimshunoslik va tabiatshunoslik sohalaridagi yangi ma'lumotlarni taqdim etishdi. Bu sayohatlar nafaqat ilmiy, balki siyosiy va iqtisodiy ahamiyatga ham ega bo'ldi, chunki Rossiya imperiyasining Buyuk Ipak Yo'li va uning atrofidagi hududlarga bo'lgan qiziqishi ortdi.

MUHOKAMA

Yevgeniy Ignatyev — Rossiya diplomati va general, Buyuk Ipak Yo'li bo'ylab amalga oshirilgan muhim ekspeditsiyalarning bosh tashkilotchilaridan biri bo'lgan. Uning nomi, asosan, 1858-1860 yillardagi Xitoyga bo'lgan diplomatik va harbiy missiyalari bilan tanilgan. Bu sayohatlar Buyuk Ipak Yo'lida Rossiya imperiyasining iqtisodiy va siyosiy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan edi. Ignatyev Xitoyning Gansu, Xinjiang viloyatlari va Tibetga kirib, o'zining diplomatik missiyasini bajarish uchun bir qator xalqaro shartnomalarni tuzishga muvaffaq bo'ldi. Ignatyevning ekspeditsiyalari Rossiya va Xitoy o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga yordam berdi, va shu bilan birga, o'rta Osiyoda Rossiyaning ta'sirini kengaytirish uchun asos yaratdi. Bu sayohatlarning natijasi sifatida 1860 yilda Tianjin shartnomasi tuzildi, bu esa Rossiyaning Xitoy bilan aloqalarini yangi bosqichga olib chiqdi.

Fyodor Butakov — Rossiya imperiyasining dengizchi generali va geograf, Buyuk Ipak Yo'li bo'ylab bo'lib o'tgan bir qancha ekspeditsiyalarga boshchilik qilgan. Uning 1851-1854 yillarda O'rta Osiyoga qilgan sayohatlari Xiva, Buxoro va Xorazmga kirib, harbiy-strategik va iqtisodiy tadqiqotlar olib borishga qaratilgan edi. Butakovning sayohati asosan mintaqaning geografik, iqlimiy va iqtisodiy resurslarini o'rganish va Rossiya imperiyasining chegara xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan edi. U O'rta Osiyo mamlakatlarining ichki siyosiy vaziyatini va iqtisodiy holatini tahlil qilib,

⁸ Путешественник П.К. Козлов о себе [Текст] // Огонек. – 1927. – № 14 (210)

Rossiya uchun foydali bo'lgan strategik nuqtalarni aniqladi. Butakovning ishlari Rossiya imperiyasining O'rta Osiyo va O'rta Osiyodagi hududlarga nisbatan siyosiy ta'sirini oshirishga yordam berdi.

Pyotr Ivanov — Rossiya geografiyasi va etnografiyasining mashhur vakili bo'lib, u Buyuk Ipak Yo'li bo'ylab bir qator ekspeditsiyalarni amalga oshirdi. Uning 1870-1880-yillardagi sayohatlari Xitoy va Mo'g'uliston hududlarini o'rganishga qaratilgan edi. Ivanovning sayohatlari ko'plab yangi geografik va etnografik ma'lumotlarni kashf etdi. Pyotr Ivanovning ekspeditsiyalari natijasida o'rta Osiyo va Xitoyning iqlimi, tabiiy resurslari, xalqlari va ularning madaniyatini chuqurroq o'rganish imkoniyati yaratildi. Uning sayohatlari o'z davrida katta ilmiy qiziqish uyg'otgan va Rossiyaning bu hududlar bilan aloqalarini yanada chuqurlashtirishga xizmat qilgan.⁹

XULOSA

Buyuk Ipak Yo'li bo'ylab o'tkazilgan rus ekspeditsiyalari mintaqaning tabiiy, iqtisodiy va madaniy boyliklarini o'rganish, savdo aloqalarini kengaytirish va Rossiya imperiyasining geosiyosiy manfaatlarini amalga oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qildi. Bu tadqiqotlar Ipak Yo'li tarixi va uning jahon sivilizatsiyasidagi o'rnini yaxshiroq anglash imkonini berdi. Buyuk Ipak yo'li nafaqat Sharq va G'arbni bog'lagan savdo yo'li, balki turli madaniyatlarning o'zaro boyishiga xizmat qilgan noyob vosita edi. Bu yo'l orqali ipak, ziravorlar, qimmatbaho toshlar va boshqa tovarlar olib o'tilgan bo'lsa, madaniy meros, ilm-fan va diniy g'oyalar ham keng tarqalgan. Ipak yo'li tufayli turli xalqlar bir-birlari bilan aloqa o'rnatib, iqtisodiy va madaniy rivojlanishda ulkan yutuqlarga erishganlar. Ayniqsa, Samarqand va Buxoro kabi shaharlarning gullab-yashnashi ham ushbu yo'lining ahamiyatini yaqqol namoyon etadi. Bugungi kunda ham Ipak yo'li o'zining tarixiy ahamiyatini yo'qotmay, insoniyat madaniyatining birlashish ramzi sifatida qadrlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мурзаев, Э.М. Н.М. Пржевальский [Текст] / Э.М. Мурзаев // Творцы отечественной науки: гео- графы / отв. ред. В.А. Есаков. – М., 1996.
2. Он же. Русское географическое общество в истории Российской империи [Текст] / Э.М. Мур-заев // Рус. геогр. об-во. 150 лет / под общ. ред. А.Г. Исаченко. – СПб.; М., 1995.
3. Андреев, А.И. Тибет в политике царской, советской и постсоветской России (Письмо С.Ю. Вит-те послу в Париже А.П. Моренгейму от 11 мая 1895). – СПб.: Изд-во СПбГУ : Изд-во А. Терентьева «Нартанг», 2006. – 464 с.
4. Пржевальский, Н.М. Современное положение Центральной Азии [Текст] / Н.М. Пржеваль-ский. – М., 1887.

⁹ Щукина, Н.М. Как создавалась карта Цент- ральной Азии. Работы русских исследователей XIX и начала XX в. [Текст] / Н.М. Щукина. – М.: Гос. изд-во геогр. литературы, 1955.

5. Андреев, А.И. Я.П. Шишмарёв – дипломат, исследователь Монголии [Текст] / А.И. Андреев // *Mongolica*. VI / сост. И.В. Кульганек. – СПб.: Петерб. востоковедение, 2003. – С. 118–121.
6. Козлов, И.В. Петр Петрович Семёнов-Тян-Шанский. 1827–1914 [Текст] / И.В. Козлов, А.В. Козлова. – М.: Наука, 1991.
7. Семёнов, П.П. Приветственная речь Н.М. Пржевальскому [Текст] / П.П. Семёнов // *Изв. РГО*. – Т. XXII(2). – 1886.
8. Щукина, Н.М. Как создавалась карта Центральной Азии. Работы русских исследователей XIX и начала XX в. [Текст] / Н.М. Щукина. – М.: Гос. изд-во геогр. литературы, 1955.
9. Путешественник П.К. Козлов о себе [Текст] // *Огонек*. – 1927. – № 14 (210).